

ВІН БУВ ОДНИМ ІЗ ПЕРШИХ: ЯКІВ ФЕОФАНОВИЧ ЧЕПІГА (ЗЕЛЕНКЕВИЧ) (1875—1938)

Видатний український педагог, психолог, громадський діяч Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) народився 12 травня 1875 р. в с. Мар'янці на Херсонщині (нині Миколаївська обл.) у родині паламаря, який помер, коли хлопчикові виповнилося 12 років. Зауважимо, що прізвище Зеленкевич — це по батькові, а Чепіга — по матері. А походять Чепіги з давнього запорозького роду¹.

Яків після закінчення Грушівського двокласного народного училища, що належало до відомства Міністерства народної освіти, у вересні 1892 р. вступив до Новобузької учительської семінарії. До речі, однокласником Якова був Спиридон Черкасенко, відомий український громадський діяч. Їхні долі надалі тісно переплелися.

Документація семінарії, що зберігається в Державному архіві Миколаївської обл. (далі ДАМО. — Л.Б.), засвідчує, що Яків Зеленкевич здобув непогану на той час педагогічну освіту. Був хорошим студентом, за старанність у навчанні й відмінну поведінку отримував повну стипендію (у семінарії були повні, напівповні стипендіати, а також учні, які навчалися за добродійні або власні кошти). Новобузький період його життя був плідним, результативним і відіграв важливу роль у формуванні педагогічного світогляду. Всебічні знання, перший практичний досвід проведення уроків у початковій школі, що діяла при семінарії, набули подальшого розвитку в майбутній педагогічній діяльності Якова Зеленкевича.

Разом із свідоцтвом про закінчення семінарії кожний випускник отримував характеристику. З характеристики Якова Зеленкевича: «здібності хороші, характер самолюбивий, запальний, дещо різкий у спілкуванні, в заняттях. Може бути призначений самостійним учителем, виявляє старанність і самостійність, хоча не завжди однаково»². Після закінчення в 1895 р. семінарії двадцятирічний юнак був призначе-

¹ Див.: Чикаленко Є. Щоденник (1907—1917). — Львів, 1931. — С. 59.

² ДАМО, ф.137, оп.1, спр.422, арк.10.

ний учителем Зелецького земського училища (Одеський учбовий округ, Херсонська губернія).

Чи поїхав він за призначенням, невідомо, оскільки у власноруч заповненому анкетному листі зазначав, що в 1895—1919 рр. працював у школах Донбасу, зокрема в 1900—1901 рр. — завідував вечірніми курсами для дорослих у Луганську, а в 1908—1911 рр. — завідував Народним університетом Вознесенського рудника на Донбасі¹.

Педагогічна освіта, практичний досвід стали підґрунтям для подальшої науково-публіцистичної діяльності. Я. Ф. Чепіги. Він мав схильність до журналістської праці, рано почав виступати у пресі. Свої перші статті опублікував у 1907 р. в журналі «Оренбургский Учительский Вестник» російською мовою. Але із створенням у Києві українського педагогічного журналу «Світло» (1909—1914) друкується саме в цьому часописі, стає його постійним дописувачем.

В умовах жорстких утисків українства журнал був центром педагогічної думки, «справжнім єдиним світлом на безпросвітному шляху української педагогіки за царських часів». Але, щоб друкуватися в часописі, треба було мати «самовідданність, громадянську мужність і любов до забороненої царатом української школи»². Саме ці почуття і спонукали Я. Ф. Чепігу до науково-педагогічної діяльності.

На сторінках часопису «Світло» разом з іншими українськими педагогами Я. Чепіга порушує найактуальніші питання розвитку української освіти, створення національної школи в умовах антиукраїнської політики російського уряду.

У праці «Національність і національна школа» (1910) Яків Федорович розкриває суть взаємовпливу рідної мови, діяльності нації і загального розвитку дитини; дає визначення поняття «національне виховання: «не шовіністичне, не приправлене «дутим» патріотизмом, а виховання в душі нації, в душі мови, в її переказах, віруваннях, її звичаях, її історії, її культури, національної творчості, того, про що писали й казали найліпші представники нації, всього, що народ або нація пережили, бачили, чули, виробили, що придбали найцікавішого, найкориснішого в своїм розвитку»³. Далі автор доводить, що національне виховання є життєвою потребою нації і повинне закріплюватися у правах і законах. А ґрунтом такого виховання є сім'я і школа. І саме школа має дбати про розвиток рідної мови.

¹ Анкетний листок, заповнений Я. Ф. Чепігою 7 квітня 1925 р. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.166, оп.12, спр.8384.

² Чепіга Я. Т. (Зеленкевич) // Путь просвещения. — 1925. — № 12 (44) — С. 142.

³ Світло. — 1910. — Кн.1. — С. 24.

У праці «Ґрунтовні принципи нормальної школи» (1911) педагог характеризує підвалини, на яких повинна будуватися школа. Вона має бути народною, національною, природною, вільною і реалістичною: «... народна правдива школа може бути витворена тільки в душі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве дитину від її дійсного ґрунту...»¹. Народ може широко розвинути свої сили, підняти матеріальний добробут, мати високу культуру тільки тоді, коли матиме народну національну школу. Завдання школи — підтримувати природний розвиток учнів. А ще вона має бути реалістичною: готувати вихованців до реального життя і не обмежуватися книжними знаннями.

Ідеї вільної школи знайшли своє відображення в цілому ряді праць педагога. Так, у статті «Л. Толстой і його школа» (1911) він аналізує досвід школи для сільських дітей у Ясній Полянї, доносить до педагогічної громадськості найкращі її здобутки.

Яків Феофанович глибоко вивчає зарубіжний педагогічний досвід, а свої думки з цього приводу викладає на сторінках журналу «Світло». У статті «Народна освіта в Північно-Сполучених державах» (1911), показуючи, як американське суспільство ставиться до освіти, він, зокрема стверджує: «Американці давно стали дивитися на освіту, як на цінність, котра завше в кілька разів окупить трати на неї»².

Важливим напрямом досліджень Я. Ф. Чепіги була педологія, дуже популярна в той період. На основі ґрунтового аналізу праць видатного американського психолога С. Хола, німецького педагога В. Лая, досвіду школи Л. М. Толстого в Ясній Полянї Яків Феофанович доводить необхідність побудови нової системи освіти й виховання на глибокому вивченні природи дитини. Зокрема, він констатує, що експериментальна педагогіка увійшла до шкіл інших держав і що саме «експеримент, даючи можливість заглянути в тайни дитячої природи, помагає батькам і вчителям виконати свої обов'язки досконаліш і свідоміш»³. Цим ідеям педагог присвятив такі праці: «Увага і розумовий розвиток дитини» (1911), «Страх і кара» (1912), «Брехливість у справі виховання» (1912) та ін.

У психолого-педагогічному нарисі «Страх і кара» Яків Чепіга аналізує причини виникнення в дитини почуття страху у взаємодії з таким явищем, як покарання, та його наслідки в подальшому розвитку людини. Цю працю він написав на основі власних досліджень і спо-

¹ Світло. — 1910. — Кн. 1. — С. 4.

² Там само. — Кн. 6. — С. 45.

³ Педологія, або наука про дітей // Світло. — 1911. — № 5. — С. 8.

стережень, а також глибокого аналізу поглядів Ч. Дарвіна, Г. Спенсера, М. Ланге, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо. Автор проводить думку, що у вихованні слід уникати всіх тих мотивів, які спричиняють страх, оскільки таке виховання може привести до утворення безвільної, боязкої, шкідливої для людства істоти. У цьому контексті цікавою видається стаття «Брехливість у справі виховання», де простежуються причини виникнення такої дитячої вади, як брехливість, пропонуються шляхи її викорінення.

Підсумком багаторічних роздумів ученого щодо створення національної школи став «Проект української школи» (1913), написаний ним у відповідь на звернення редакції журналу «Світло» до педагогічної громадськості. У передмові Я. Ф. Чепіга наголошує на необхідності запровадити природну школу, де дитина здобуватиме справжню освіту, а не сурогат, шкідливий для її духовного розвитку та народної культури. Він сформулював вимоги до нової української школи: 1) у створенні її повинно брати участь усе українське вчительство; 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас; 3) важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку; 4) школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного і нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних¹.

Проект Я. Ф. Чепіги передбачав двоступеневу початкову освіту з шестирічним терміном навчання, що мало розпочинатися з шести років. Перший ступінь розрахований на два роки, протягом яких дитину готують до систематичного навчання, розвивають її свідомість, розуміння навколишнього світу. У цей період до програми повинні входити ігри, забави, прогулянки, робота на городі й у полі, догляд за свійськими тваринами, ліплення тощо. У вільній обстановці маленькі учні прилучаються до природи, ознайомлюються з казкою, поезією, піснюю. Другий ступінь охоплює наступні чотири роки школяра: навчання грамоти і паралельний розвиток дитячої самодіяльності, творчості. Автор підкреслює особливу роль ручної праці для освіти дітей.

У 1913 р. вийшла друком збірка психолого-педагогічних творів Я. Ф. Чепіги «Проблеми виховання й навчання», куди увійшли раніше опубліковані в журналі «Світло» статті, а саме: «Національне виховання», «Фізичне виховання», «Моральне виховання в справі виховання», «Страх і кара», «Національність і національна школа», «Пси-

¹ Див.: Світло. — 1913. — Кн. I. — С. 36—37.

хофізіологічні основи правопису», «Увага і розумовий розвиток дитини».

Перша монографія дослідника «Самовиховання вчителя» (1914) прислужилася не одному поколінню педагогів. У ній визначено роль учительства в суспільстві, розкрито необхідність та шляхи його розвитку й удосконалення. Проте вчительська праця не обмежується навчальним процесом, а передусім «торкається виховання молодого покоління і втілення в ньому високих людських ідеалів і думок»¹. Яків Феофанович називає вчителя «довірем народу», «довірем нації у вихованні й освіті нового покоління». Але як стати прикладом для інших? Учитель має займатися самовихованням, удосконалювати свої здібності, виробляти власний характер і волю.

Таким чином, на початку ХХ ст. Яків Чепіга разом з іншими українськими педагогами розробляв проблеми національної освіти й виховання, пропагував ідеї національної школи, навчання рідною мовою тощо. Його хвилювали найрізноманітні проблеми національного, розумового, морального, трудового й сімейного виховання. С. Ф. Черкасенко називає Якова Феофановича одним з перших українських педагогів, хто «поставив питання націоналізації школи на суто науковий ґрунт»². Зроблені ним теоретичні висновки стали тим фундаментом, на якому зводилася українська освіта. Його ідеї не втратили й нині своєї актуальності та значущості.

1917–1920 рр. в історії України — це час визвольних змагань українського народу, коли перевірялися на міцність різні форми української державності: Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 р.), Українська держава гетьмана Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) та УНР доби Директорії (грудень 1918—1920 рр.). Українська Соціалістична Радянська Республіка періодично відроджувалася протягом 1917—1920 рр., а остаточно утвердилася на довгі роки завдяки військовій та економічній підтримці РСФРР. Українська революція зазнала поразки, але «започаткувала процес формування модерної політичної нації, відродила традицію української державності» (Новітня історія України (1900—2000): Підручник. — К., 2000. — С. 227, 230). Із зміною урядів змінювалася і освітня політика. Яків Феофанович і в такий суперечливий історичний час разом з іншими представниками української інтелігенції (О. Ф. Музиченко, С. Ф. Русова, С. Ф. Черкасенко) про-

¹ Самовиховання вчителя. — 2-ге вид. — К.: Укр. шк., 1918. — С. 3.

² Передне слово // Чепіга Я. Проблеми виховання й навчання в світлі науки й практики. — К., 1913. — С. 7.

довжив обраний у попередні роки шлях на ниві освіти — створення національної школи.

У непересічній особистості Якова Чепіги напрочуд гармонійно поєднувалися педагог, науковець і громадський діяч. У пореволюційні роки він особливо активно включається в організаційно-педагогічну роботу: виконує обов'язки завідувача народної освіти реформованого Київського повітового земства (1917), експерта початкових шкіл м. Києва (1918), бере активну участь у діяльності Наркомосу УСРР, зокрема в розробці положення про трудову школу, програм для неї (1919). Крім того, висвітлює найрізноманітніші питання освіти й виховання на сторінках педагогічної преси. Цілу низку статей педагог опублікував у журналі «Вільна українська школа» (1917—1920), а саме: «Соціалізація народної освіти» (1917), «Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918—1919 шкільний рік (критичний нарис)» (1918—1919), «Школа й освіта на Україні» (1918—1919), «Трудова школа» П. П. Блонського» (1918—1919), «До трудової вільної школи!» (1918—1919), «Школа в Західній Європі й Америці» (1919—1920), «Навчання грамоти без букваря» (1919—1920) та ін.

Яків Феофанович покладав великі надії на соціалізм, бо «він бореться з класовою державою», «класовою освітою і з класовою школою». У жовтні 1917 р. побачила світ стаття «Соціалізація народної освіти», в якій він ґрунтовно проаналізував стан освіти в сучасній йому Україні й накреслив шляхи подальшого її розвитку в контексті нового суспільно-політичного устрою, а також негативно охарактеризував дореволюційну школу. Педагог визначив і обґрунтував найважливіші принципи народної освіти: рівне для всіх громадян право на освіту; безплатне навчання на всіх її ступенях; безкоштовність шкільних підручників та навчального приладдя; забезпечення дітей з малозабезпечених родин харчуванням та одягом; обов'язковість навчання; фінансове утримання освіти покладається на державу і громади; охоплення загальною освітою дітей від 8 до 16 років; школа має бути національною, світською.

Я. Ф. Чепіга був прихильником ідеї трудової школи, яку розвинув у працях «До трудової вільної школи!» (1918—1919), «Трудова школа» П. П. Блонського» (1918—1919) та ін. Зокрема, у статті «До трудової вільної школи!» визначив її соціально-психологічні та соціально-етичні підвалини.

Як і в попередні роки, педагог продовжує розробляти ідею вільного виховання. Проаналізувавши погляди Ж.-Ж. Руссо, Ф.Рабле, Я.А.Коменського та ін. відомих педагогів і освітніх діячів, він висловлює і своє бачення вільного виховання. На його думку, вільне вихо-

вання — це «всебічне і рівномірне виховання душі і тіла дитини». А нова школа повинна сприяти «фізичному, розумовому і моральному розвитку, не порушуючи гармонії природи» дитини¹.

У полі зору Якова Феофановича постійно перебувала освітня політика урядів. Так, у статті «Завдання моменту» (1918) він висловив своє незадоволення ставленням до школи Гетьманату. Критично оцінив Я. Ф. Чепіга і Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918—19 навчальний рік, затверджені міністром народної освіти М. П. Василенком у вересні 1918, які мало відрізнялися від старих дореволюційних програм і потребували доопрацювання.

У лютому 1919 р. частина України разом з Києвом була окупована більшовиками. І відразу педагог у статті «Школа й освіта на Україні» відреагував на той пункт декларації Тимчасового робітничо-селянського уряду республіки, де розглядалися освітні питання. Зокрема, він категорично заперечував пункт, про мову навчання учнів, де йшлося про її залежність від волі місцевого робітничо-селянського населення, оцінив його зміст як прагнення денаціоналізувати школу і побудувати її за класовим принципом². На його думку, такий експеримент загрожує русифікацією і гальмуванням культурно-освітнього розвитку українського народу.

У 1917—1920 рр. разом з іншими представниками української інтелігенції Яків Феофанович брав активну участь у створенні підручників для української школи, продовжуючи справу, розпочату ще до революції. І вже в лютому 1917 р. в часописі «Вільна українська школа» Генеральний секретаріат освіти (з січня 1918 р. Міністерство народної освіти) опублікував перелік рекомендованих підручників для української школи, а серед них і «Задачник для початкових народних шкіл. Рік перший і другий» Я. Ф. Чепіги (у 1918 р. вийшов третім виданням і був доповнений задачником для третього класу). Ці підручники — одні з перших, написаних українською мовою. Вони відрізнялися від старих новим змістовим наповненням задач, побудованих на місцевому матеріалі з використанням української термінології. Надрукувало їх, як і багато інших, видавництво «Українська школа», яким керував Я. Ф. Чепіга разом із С. Ф. Русовою, Ю. Сірим, і С. Ф. Черкасенком. У цьому ж видавництві під рубрикою «Українська педагогічна бібліотека» вийшов методичний посібник для вчителів Якова Феофановича «Письмо в школі» (1918), де автор виклав методику навчання письма.

¹ Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці. — К.: Укр.шк., 1917. — С. 69.

² Вільна українська школа. — № 6—7. — С. 64.

З остаточним утвердженням радянської влади в Україні Яків Чепіга продовжує активну науково-викладацьку роботу. 20-ті роки ХХ ст. — це розквіт його науково-педагогічного таланту. З 1920 р. він завідує дошкільним відділом, пізніше — секцією дитячих будинків Київської губернської народної освіти. З 1921 р. працює заступником завгубсоцвиху Київщини¹.

У 1920 р. Я. Ф. Чепігу запросили до організаційного комітету в справі створення Київського інституту народної освіти (КІНО), а потім — на посаду декана дошкільного факультету й товариша ректора цього інституту. Пізніше він став деканом факультету соціального виховання, проректором, професором. Викладав такі курси: «Трудові процеси», «Організація установ соцвиху», «Методика початкового навчання», «Система соцвиху». Працював разом з В. М. Дорогою, О. К. Дорошкевич, Г. М. Іваницею, Б. С. Манжосом, К. Ф. Лебединцевим, В. І. Помагайбою та ін. Саме ці педагоги в 1938 р. були звинувачені у створенні в КІНО антирадянської націоналістичної організації, яка пропагувала націоналістичні погляди серед викладачів та студентів².

Яків Феофанович виступив одним із засновників у Києві Педологічного інституту, де був членом Конференції, науковим співробітником відділу «Фізична праця й трудові процеси», товаришем президента інституту. 1922 р. інститут реформували в Науково-дослідну кафедру педології. Я.Ф.Чепігу призначили керівником секції практичної педагогіки, у якій він працював до кінця жовтня 1925 р. В цей час він брав активну участь у роботі Державного науково-методичного комітету Народного комісаріату освіти УСРР, у з'їздах і конференціях з педагогічних питань у Києві й Харкові. У Харківському науковому товаристві керував підсекцією загальної методики Педагогічної секції, входив до ради Товариства (1925), а також до Харківського окружного правління Спілки працівників освіти.

У жовтні 1925 р. Я. Ф. Чепіга очолив секцію методики й дидактики Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, на базі якої в жовтні 1926 р. організаційно оформився Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП). У цей час Яків Феофанович постає перед нами активним організатором української освіти, зрілим дослідником з власною педагогічною концепцією, знаним ученим-педагогом.

¹ Див.: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) // Рад. освіта. — 1925. — Ч.12, грудень. — С. 49—53.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп.1., спр.50302 к.1007. Т.1, арк.71; Т.2, арк.30.

У 1926 р. освітянська громадськість святкувала тридцятиріччя педагогічної, літературної, наукової й громадської роботи Я.Ф.Чепіги¹. Це свідчить про те, що він був авторитетним і відомим педагогом. «... Від «станка» сільського вчителя до «інженерного керування педагогічним виробництвом — такий тридцятилітній шлях т. Чепіги», — так писалося на сторінках часописів «Радянська освіта», «Путь просвещения».

25 березня в Харкові на святкуванні ювілею науково-педагогічної діяльності Якова Феофановича зібралися представники урядових, професійних, наукових, літературних, громадських організацій, студентство, вчительство. Від Харківського наукового товариства виступив голова його педагогічної секції О. І. Попов, від Народного комісаріату освіти УСРР — заступник наркома освіти Я. П. Ряппо, від Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки — професор Я. А. Мамонтов та ін. На ім'я ювіляра надійшли телеграми з привітанням і високою оцінкою його діяльності від різних установ, організацій, шкільних колективів, навіть закордонних установ, де звучала спільна думка: «цей ювілей — є громадсько-культурне свято, свято української педагогіки й школи, свято не тільки для самого ювілянта, але й для усього вчительства»². У цей час він публікує свої статті на сторінках часописів «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Просвещение Донбаса», газети «Народний учитель». У 20-ті роки ХХ ст. побачили світ його теоретичні праці «Азбука трудового виховання й освіти» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924).

У праці «Азбука трудового виховання й освіти» Я. Ф. Чепіга зробив короткий історичний огляд ідеї трудового виховання, обґрунтував трудовий принцип як основу нової школи. Ці ідеї також висвітлено у праці «Практична трудова педагогіка», де зосереджено увагу на таких питаннях: значення руху й діяльності в розвитку дитини; роль праці й гри у її вихованні, розвиток органів чуттів та їх значення у вихованні дитини, трудовий метод навчання та ін. Педагог вважав, що виховання має будуватися на педологічних знаннях про дитину (фізіологія, вікові та індивідуальні психофізіологічні особливості, спадковість). «Виховання дитини мусить бути збудовано на таких природних могутніх факторах людського організму, що без них вона не тільки не могла б пристосуватися до обставин і оточення, але взагалі позбавилася б можливості боротися за існування в дальшому», — наголошував він¹.

¹ Радянська освіта. — 1925. — Ч. 12. — Грудень. — С. 49—52; Путь просвещения. — 1925. — № 12. — Грудень. — С. 141—144.

² О. Г. Ювілей Я.Т.Чепіги // Рад. освіта. — 1926. — № 4. — С. 72.

³ Практична трудова педагогіка. Методком Головпрофосвіти Наркомосвіти УСРР ухвалив як підсібну книжку для педагогічних учених установ. — Харків; К.: Книгоспілка. — 1924. — 121 с.

У 20-ті роки набувають розвитку ідеї комплексного навчання в школах України, представлені концепціями науковців Г. М. Іваниці, О. Ф. Музиченка, І. П. Соколянського. Яків Феофанович у цілому негативно ставився до комплексної системи як основи навчально-виховного процесу й віддавав перевагу класно-урочній системі. Свої міркування щодо цього виклав у статтях: «Що то є комплекс» (1925), «Будова комплексу» (1925), «Від розмов до діла (з приводу дискусії про методи навчання» (1926) та ін. У ці ж роки Я. Ф. Чепіга продовжує створювати нові підручники для початкової школи, які мали кілька перевидань: читанку для першого року навчання «Веселка» (1921), «Веселку» (друга і третя читанки після букваря, 1924); переробляє задачки для початкового навчання у другому і третьому класах (1924-1925). Побачив також світ підручник для дорослих шкіл грамоти, написаний ним у співавторстві з Г. Іваницею та Б. Якубовським, «Шляхом життя: Читанка для 6-7 груп трудової школи, робфаків, шкіл для дорослих т. ін.» (1923).

У співавторстві з Л. Єгоровою та В. Павловським учений підготував «Рухому хрестоматію української сучасної літератури» (1928). У вступі до першого тому автори пояснювали необхідність такої форми шкільної літератури, як рухома хрестоматія, відсутністю у шкільних бібліотеках через скрутне матеріальне становище шкіл достатньої кількості літературних творів, перевагою рухомої хрестоматії над звичайною, оскільки твори в ній даються в повному обсязі. Цікаво, що багато творів українських авторів у хрестоматії надруковані вперше, причому в супроводі невеликих біографічних та автобіографічних нарисів, які мали допомогти підліткові дістати уявлення про окремих художників слова і, що найголовніше, про той соціальний ґрунт, на якому зростала їхня творчість. Після художніх текстів пропонувалися запитання і завдання, покликані допомогти вчителеві «розбуркати й скерувати в належне річище дитячу критичну думку»¹.

У першій половині 30-х років Я. Ф. Чепіга працював в УНДІПі, зокрема науковим співробітником секції методики навчання дорослих. У цей час учений написав цілу низку методичних посібників для вчителів початкових класів, які складалися з методичних порад і розробок різноманітних дидактичних проблем («Методика усної лічби та вправи у перших групах семирічки» (1930), «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930), «Читання й робота над

¹ Єгорова Л., Павловський В., Чепіга Я. Боротьба та будівництво. Рухома хрестоматія української сучасної літератури. — Т.І. — Харків: Держвидав України, 1928. — С. 6—7.

книжкою в першому концентрі політехнічної школи» (1932), «Методика роботи з підручником математики» (1933), «Методичні поради до роботи з читанкою першого класу» (1934). На часі були й підручники, методичні посібники для навчання дорослих: «Буквар для шкіл грамоти» (1933), «Методичні поради до букваря для шкіл грамоти» (1934) та ін.

Навчальні книжки Яків Феофанович створював відповідно до тогочасних поглядів на підручникотворення. Як прихильник трудової школи, він вважав, що підручник має іти назустріч внутрішнім пошукам учня, бути для нього другим, культурним засобом для поширення і поглиблення світогляду школярів, сприяти вихованню самодіяльності молоді, давати сталі й міцні знання.

Аналізуючи підручники та посібники Я. Ф. Чепіги, ми дійшли висновку, що вони відіграли велику роль у розвитку української освіти в першій третині ХХ ст., стали фундаментом подальшого створення підручників для національної школи. Педагог визначив такі підходи до їх створення: написання рідною мовою; змістовність, доступність, логічність, неперевантаженість зайвим матеріалом; урахування психолого-генетичних особливостей дитини; єдність з навколишнім світом; широке використання краєзнавчого і народознавчого матеріалу; наявність запитань і завдань, які сприяли б формуванню самостійної думки учня; якісні ілюстрації, що будили б творчу думку дитини. Ці підходи залишаються актуальними і для сучасного підручникотворення.

Віра Якова Феофановича у позитивні зміни в українській освіті й суспільстві за радянської влади привела до трагічних наслідків. У 1933 р. він був звільнений з УНДІПу за мотивацією «скорочення тематики»¹.

У 1935—1936 рр. працював у Білорусії — очолював кафедру педагогіки Могилівського педагогічного інституту, занедужав і повернувся до Харкова. За хворим батьком доглядали його доньки — Марія та Миліца. З 10 серпня 1936 р. і до 23 листопада 1936 р. працював завідуючим педагогічною частиною середньої школи № 317 м. Москви. До 1 липня 1937 р. читав лекції в Сталінабаді в педагогічному інституті. Цього ж року влітку повернувся до Харкова і жив по вул. Дзержинського 97, кв. 7².

У 1937 р. педагог був заарештований, а 20 листопада цього ж року Особливою трійкою УНКВС Харківської обл. за начебто участь в ан-

¹ Державний архів Харківської області, ф.ФР6452, оп.3, спр.182, арк. 237.

² *Марочко Василь*. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929—1941) /В. І. Марочко, Г. Хіллів. — К.: Наук. світ, 2003. — С. 131.

тирадянській націоналістичній організації та проведення терористичних актів проти керівництва партії і радянського уряду засуджений до 10 років заслання. 16 лютого 1940 р. згідно з протестом заступника прокурора Харківської обл. Управління НКВС по Харківській обл. це рішення було скасовано, а термін заслання зменшено до 5 років. Однак немолодий уже педагог не дожив до цієї події. Він помер 22 серпня 1938 р. на 63-му році життя в засланні (покарання відбував у Севвостлазі. Причина смерті — різке зниження серцевої діяльності; діагноз — гемокаліт. Похований на цвинтарі ОЛП — скорочена назва медичного закладу при Північно-Східному таборі копальні «Стахановець» Сусуманського р-ну Магаданської обл. Російської Федерації)¹.

Як бачимо, доля педагога виявилася трагічною: тернистий шлях від учителя до відомого вченого, визнання за життя і довга реабілітація імені після смерті. Людина, яка самовіддано працювала на освітянській ниві, стала жертвою сталінської тоталітарної системи. Він був одним із перших у когорті своїх однодумців, які на початку ХХ ст. зробили вагомий внесок у розвиток національної педагогічної думки, становлення національної системи освіти й виховання. Його ідеї відображають розвиток української педагогічної науки в першій третині ХХ ст. за різних суспільно-політичних обставин, водночас — становлення Я. Ф. Чепіги як педагога.

Видання праць Якова Феофановича, які ми гортали з любов'ю і трепетом, стане вшануванням його життя і діяльності. Без цієї пошти не може бути повною історико-педагогічна наука.

Л. Д. Березівська

¹ Болтівець С. "... з надією на кращу долю" // Світло. — 1998. — № 4. — С. 60; Болтівець С. І. Доля українського педагога і психолога Якова Чепіги // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 1. — С. 33—36.